

נוטריון

מסע ביבליוגרפי - גליון 16

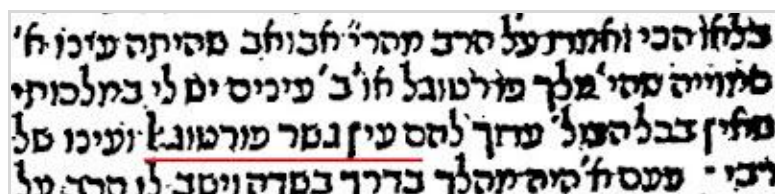
עין הגשר או הנשר – לתולדות רבי יצחק אבוב

רבי יצחק אבוב השני (ר"ג-רנ"ג 1443-1493), "הגאון האחרון של קסטיליה", היה סגי-נהור בעין אחת. בעובדה זו נקשרו כמה סיפורים, בהם נעסוק בשורות הבאות.

את כל חייו עשה רבי יצחק אבוב בספרד, אך שנה לפני פטירתו, כאשר על ראשם של יהודי ספרד ריחפה כבר גזירת הגירוש, עזב הרב אבוב את ארץ מולדתו ומצא מקלט במדינה השכנה, אצל מלך פורטוגל ז'ואו השני. זמן לא רב לאחר מכן, כעבור כשנה, נפטר הרב אבוב לבית עולמו. כך נחסך ממנו לחזות שוב בעיני עמו, בפקודת הגירוש שנחתה גם על יהודי פורטוגל בשנת 1497.

מתברר שבזמן הקצר ששהה בפורטוגל התחבב הרב אבוב על מלך פורטוגל. דבר זה אנו למדים מן המסורת שהיתה בידי רבי יוסף מטרני - המהרי"ט (1568-1639; מחכמי צפת ו"חכם באשי" בטורקיה), שכותב באחת מתשובותיו:

"אמרו על הרב מהר"י אבוב שהיתה עינו אחת סמויה [=היה עיוור בעין אחת], שהיה מלך פורטוגל אומר: ב' עינים יש לי במלכותי, עין גשר פורטוגל ועינו של רבי..." (שו"ת מהרי"ט ח"ב, טז).

אם כן, חוץ מעינו האחת של הרב אבוב היה למלך פורטוגל גם את "עין גשר פורטוגל". מהו עין הגשר? ועל איזה גשר מדובר?

ובכן, הנטיה הטבעית שלי הייתה כי יש כאן טעות דפוס, כטעויות רבות בספר זה¹, והכוונה היא לעינו של "נשר" פורטוגל, ומתוך הנחת יסוד אינסטינקטיבית שהסמל של פורטוגל היה - כמו מדינות רבות באירופה - בצורת נשר.

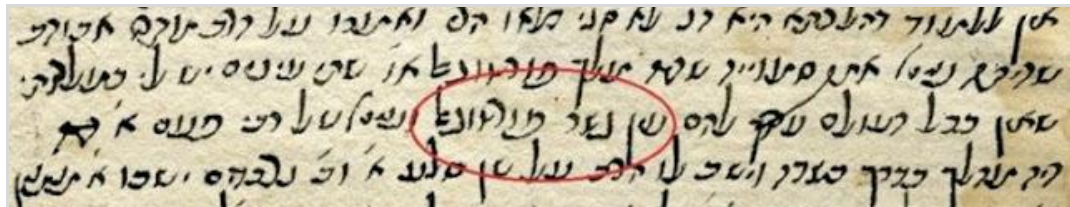
הנחה זו אולי עמדה בבסיס התיקון שעשו מדפיסי מהדורת לבוב תרכ"א של שו"ת מהרי"ט, שם מופיע בבירור "עין נשר פורטוגל". כעת המשפט נראה יותר הגיוני. (אם כי כמובן ישנה האפשרות שאין מדובר ב"תיקון" מכון אלא בסתם טעות אופיינית של ה"זעזער", שהחליף ג' ב-ב').

¹ כדברי בעל שו"ת שבות יעקב (ח"א סימן פ): "ובאמת הרגיל לקרות בתשובות המהרי"ט יודע שמוחזק להרבה טעויות בדפוס וכמ"ש ג"כ התנצלות בהקדמת הספר ע"ש".

מכל מקום, התחלתי לחפש את סמל הנשר המתבקש, ועד כמה שידי מגעת בחיפושים במרשתת, בקשתיו ולא מצאתיו. אנשים נוספים עזרו לי בחיפושים ומסתבר כעת שמעולם לא היה נשר בסמלה של פורטוגל.

אז מהי הגרסה הנכונה? כפי שנדפס במהדורה הראשונה (קושטא ת"ה), או שמא כפי התיקון במהדורת לבוב הנזכרת?

ובכן, במכירה הקרובה של "קדם - בית מכירות", מוצג למכירה כתב-היד המקורי של התשובה בחתימת ידו של המהרי"ט, ובבדיקת כתב היד מצאתי שהנוסח הנכון הוא "גשר" (בג'), ולא נשר (למרות הדמיון בין האותיות ג' ו-נ' - מי שבקי בכת"י ספרדי רואה את ההבדל. השוו עם הג' של המילה פורטוגל).

חזרנו אם כן לשאלות שהעלינו קודם: מהו "עין גשר", ועל איזה גשר מדובר?

ובכלל, מה היה מיוחד באותה "עין", ומדוע כה השתבח בה המלך?

בחיפוש שעשיתי בכלי המופלא "אוצר החכמה" מצאתי את הביטוי "עין גשר" במקום אחד בלבד - בחיבור שכתב המקובל רבי יוסף ג'יקטיליה בעל "שערי אורה" (חי בספרד בין השנים 1248 - 1305 לערך). בחיבור זה, שנקרא "ספר המשלים" ויצא לראשונה מכת"י (צפת תשנ"ב, ע"י הרב ברוך אביגדור חפץ), כותב מהרי"ט ג'יקטיליה (אות קכה, עמ' 65):

למה השותפות דומה - לאבן שבאמצע עין הגשר. פירוש, כמו שאבן האמצעית בעין הגשר, בהיותה קיימת כל הגשר קיים, ובני אדם עוברים על הגשר ואינם נזוקים... כך בעוד שהאמונה קיימת בין השותפים... הרי השותפות קיימת... ואם אבדה האמונה הרי נפחתה אבן האמצעית שבעין הגשר...

בכל מקרה, עדיין לא התברר לי הפירוש המדויק של המושג "עין הגשר", וכן גם חשיבותו הגדולה אצל מלך פורטוגל. (בתגובות למאמר זה בגרסה המקוונת וכן בפורום אוצר החכמה הועלו כמה אפשרויות, אך לא נחה דעתי).

* * *

באותה תשובה, מביא המהרי"ט סיפור נוסף שקשור בעיורונו החלקי של רבי יצחק אבוהב:

"פעם אחת היה [מהרי"ט אבוהב] מהלך בדרך בשדה, וישב לו הרב על שן סלע אחת, וב' נכבדים ישבו - אחד מימין ואחד משמאל, והיה בחור אחד תלמידו עומד לפניו, והרב ז"ל בדיחא דעתיה [=היתה בדוחה עליו דעתו] והיו מדברים בדברי צחות, ופנה הרב אל התלמיד ואמר לו: אמור אתה, אמר לו: תן לי רשות שאשב, אמר לו: שב. ישב על האבן ואמר: על אבן אחת שבעה עינים. אמר הרב תהני ליה צחותיה שאם לא כן אפקרותא היא [=תועיל לו צחותו, שאם לא כן היה זה זלזול בכבוד הרב]..."

התלמיד שהתיישב על הסלע לצדו של רבי יצחק אבוהב ושני הנכבדים, השתמש בפסוק מספר זכריה (ג, ט): "כי הנה האבן אשר נתתי לפני יהושע על אבן אחת שבעה עינים...", כחידוד על כך שעל האבן יושבים כעת שבע עינים - אם לוקחים בחשבון את עינו הבודדת של רבי יצחק אבוהב.

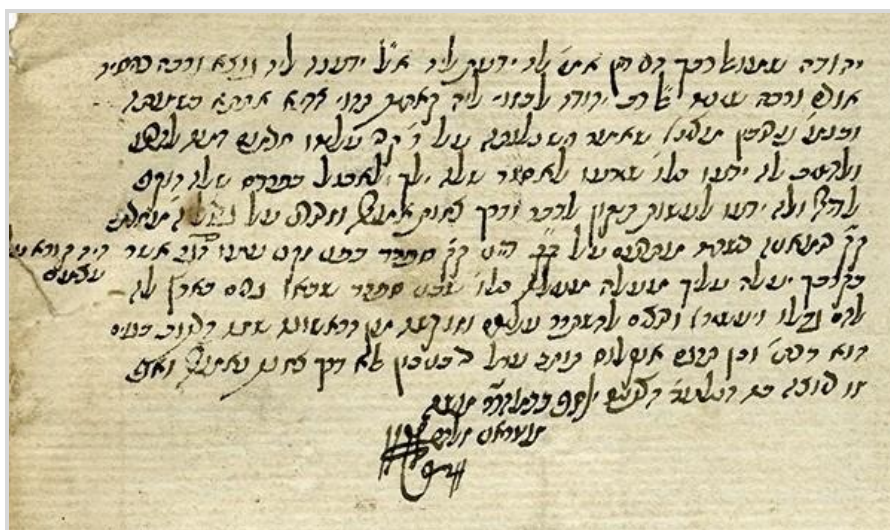
סיפור זה מביא המהרי"ט כהוכחה לכך ש"דבר צחות" אינו מהווה פגיעה בכבודו של אדם, וזאת במענה לשאלה שנשאל:

"על אותו ראובן שקרא תגר על ממוני הקהלות שנתנו כמה יחידים ספרדים לק"ק רומניא שיכתבם בכרג"א² שלהם בפנקס המלך, והם צועקים למה מסרת אותנו ביד קהלות שאין אנחנו מהם ולא מתפללים שלהם ולא ירחמו עלינו, וקרא עליהם המקרא הזה (ויאל ד, ו) ואת בני יהודה מכרתם לבני

² בנדפס מופיע בטעות "בברג"א", אבל ברור שהכוונה ל"כרגא" - כלומר: מס (כלשון הגמ' ב"ב ח, א, ועוד). וכך נמצא בכתה"י של התשובה.

היונים למען הרחיקם מעל גבולם ונועצו מקצת נכבדי³ הקהלות לומר שיש להעניש את האיש הזה יען וביען קראם יונים ולא כל הימנו שיאמר משחק אני..."

המהרי"ט לומד מן הסיפור של הרב אבובב וממקורות נוספים כי "מאחר שדרך צחות נאמרה – אין בזה גנאי..."

סיום התשובה וחתימת המהרי"ט

מעניין שר' יוסף בן יצחק סמברי (לקוטים מדברי יוסף בתוך 'סדר החכמים וקורות הימים' לנויבואר, חלק א, אוקספורד 1887, עמ' 142) מביא גרסה שונה לסיפור זה:

"...ופעם אחת היו יושבים על אבן גדולה מאחרי בית הכנסת ועבר עליהם אנוס אחד, ואמר להם זה הפסוק על אבן אחת שבעה עינים, ורמז להם בזה הפסוק על אבן אחת שהיו יושבים עליה שבעה עיני העדה, שהם ארבעה רבנים בשבעה עינים".

בגרסה זו מגיע דבר ה"צחות" דווקא מפיו של "אנוס", ושלא כמו בגרסה הקודמת אין מי שיהפך בזכותו על התבטאות מזלזלת זו.

מעניין עוד שר"י סמברי אף יודע לנקוב בשמות החכמים האחרים שישבו על האבן, והם: "יצחק די ליאון, יצחק חיון נכה רגלים, שמעון מימי הנהרג על קדוש השם".

* * *

כיצד נעשה רבי יצחק אבובב עיוור בעינו האחת?

בעקבות מעשה שהיה. כפי שמספר ר' יוסף סמברי (לקוטים מדברי יוסף, שם):

"הרב יצחק אבובב... היה עור בעינו, והסיבה היא כי בזמן הגרוש באותם המקומות קיימו וקבלו היאודים עליהם ולא יעבור, אם יהיה עצירת גשמים מחוייבים לעמוד על נפשם בתפלה ותחנונים ולהורידה לארץ גשמי רצון ברכה ונדבה ועל תנאי זה הניח המלך היאודים בארצו.

ויהי בימים הרבים ההם בימי מהר"י אבובב ז"ל היה עצירת גשמים כי לא היה גשם על פני כל הארץ, ויחלו את פני הרב הנזכר להתפלל בעד היאודים על אודות הגשמים, ועבר לפני התיבה ויתפלל לה' אלקיו והפציר בתפלתו, ובעת הוצאת ס"ת דרש ברבים בפרשת תולדות יצחק והנושא על הדרוש אמר: 'לנו המים' 'לנו המים' 'לנו המים', וצעק צעקה גדולה ומרה ואמר: רבש"ע גלוי וידוע לפני כסא כבודך כי ישראל הם בצער לפני האומות על אודות המים כי אנחנו מוכרחין להורידה לארץ גשמי רצון וברכה ונדבה, רחם על עמך וצאן מרעיתך לנן המים לנו המים, וכמעט הטיח דברים כלפי מעלה, ואמר איני זז מכאן עד שתרחם על בניך, והשמים התקדרו בעבים ומיד נענו על ידו, אמנם לא ירד מן התיבה אלא בעין אחת".

³ בנדפס: יחיד הקהילות, והוא טעות כפי שניתן לראות בכתה"י. טעות זו וגם המוזכרת בהערה הקודמת ממחישות לנו מעט את דברי השבות יעקב שהבאתי בהערה 1.

טעות לעולם חוזרת

טעות בשער הספר "מעצבנת" יותר מאשר טעות בתוכו, ומה תאמרו על אחת כזאת שעוברת "מדור לדור", כלומר ממהדורה אחת לבאות אחריה, מבלי שאף אחד ישים לבו ויתקן אותה?!

אז הנה טעות מן הסוג הזה, אך לפני כן - הקדמה קצרה:

בתלמוד בבלי מסכת נדרים (דף מא, א) מובא פתגם שהיה רווח אצל בני "מערבא" (המערב = ארץ ישראל):

"דדא ביה - כולא ביה, דלא דא ביה - מה ביה?"

הגמרא עוסקת בחשיבות ה"דעת" אצל האדם, ובהקשר זה מביאה את הפתגם הנ"ל, שבתרגום חופשי לעברית הוא: **כשיש לו את זה - יש לו הכל, וכשאינו לו את זה - אין לו כלום**. והכוונה, כמובן, לדעתו של אדם, שבלעדיה הוא חסר כל.

מכאן אנו מגיעים לספר הלכה מתקופת הראשונים שמחברו לא נודע ושמו "כל בו". שמו של הספר נאה לו כי אכן מדובר ב"כל בו" הלכתי, הכולל בתוכו מגוון רחב של ליקוטי דינים ומנהגים מכל תקופות השנה ומקרי האדם.

בראש הספר הוסיפו (מחבר הספר? מעתיקי כתב היד? המדפיסים?) פרפראזה על הפתגם דלעיל: **"דדא ביה כולא ביה"**. כלומר, יש בו הכל. במהדורה הראשונה (איטליה, ר"ן 1490 בערך) הופיע משפט זה בכותרת שלפני הפרק הראשון (אחרי המפתחות), אך החל מהמהדורה השלישית שנדפסה ברימיני (איטליה) בשנת ר"ף (1520; ע"י גרשום שונצינו), הועבר המשפט אל השער, אולם בשיבוש של אות אחת:

"דרא ביה כולא ביה" - כלומר, התחלפה לה האות ד' בר'.

חילוף ד' בר' הוא די מצוי, אבל מי שמכיר את המשפט ישים לב מיד לטעות. ואולי לא... אחרי הכל גם במהדורה הבאה (ונציה ש"ז 1547), וגם בזאת שאחריה (ונציה שכ"ז 1567), ושוב בזאת שאחריה (פיורדה תקמ"ב 1782), לא תוקנה הטעות, שעברה מבלי משים ממהדורה אחת לחברתה.

תאמרו: לא כל כך קריטי. אולי. אבל לי כבר יש תירוץ להביא כאן את השערים היפים של מהדורות הספר (עם סמלי המדפיסים המרשימים). אז בבקשה:

(ארימינו) רימיני ר"ף (1520)

דרא ביח בלא ביח

רימיני ר"ף - מתוך השער

ונציה ש"ז (1574) – דפוס יושטיניאן

ונציה שכ"ז (1567) - דפוס זורזי די קבאלי

פיורדא תקמ"ב (1782)

דרא ביה כולא ביה

פיורדא תקמ"ב - מתוך השער

חתימה מוצפנת

בשער הספר 'כל בו', מהדורת ונציה שכ"ז, שאת הסריקה שלו הבאתי לעיל, מצאתי רישום בכת"י אשכנזי עתיק – פסוק מפרק קיט בתהלים:

מה נמלצו לחכי אמרתך מדבש לפי

לכאורה, פסוק מתהלים ותו לא.

כך חשבתי עד ששמתי לב לנקודות שהוסיף הכותב מעל ומתחת למספר אותיות, ואז הבנתי שיש כאן בעצם חתימה מוצפנת של הבעלים.
ב"ניקוד עליון" מנוקדות אותיות אלו: מ, ר, י, ד. המרכיבות את השם: מרדכי.
מתחת לשורה, מנוקדות האותיות: מ, א, ד, ל.
מאדל - היה אחד הכינויים לשם 'מרדכי' בארצות אשכנז, ואם כן יש בידינו את שם הבעלים: מרדכי מאדל.

בחיפושים אחר "מרדכי מאדל" מפורסם, מצאתי את הדמות הבאה:

רבי מרדכי מאדל ב"ר דוד (טעבלי) הלוי איש איטינגן, רב ואב"ד בקהילת שנייטור, לאחר מכן דיין בוניה. בהיותו בוניה הסכים על ספר 'אור חדש' (לר' חיים בוכנר) בר"ח אייר תכ"ט (הספר נדפס באמשטרדם תל"א). ב"גירוש וינה" בשנת ת"ל הגיע לברלין, שם ישב עד פטירתו בשנת תל"ה (מקור: לדנסהוט, עמודי העבודה, עמ' 284; ראה עוד: מאיר הילדסהיימר, פנקס קהילת שנייטור, ירושלים תשנ"ב, עמ' 30).

אולי הוא הבעלים המסתתר?
אולי... ואולי לא.

שתי הערות לסיום:

- א. בפסוק בתהלים נכתב "אמרתך" בלי י', אך שכיח למצוא כאלו שכתבו "אמרתך", כפי שכתב כאן הבעלים (שאף השתמש באות י' זאת לרמז שמו).
- ב. כל זה הזכיר לי את הצופן (המתוחכם פי אלף, כמובן) של ר' לیب עמריך, שפוענח בגליון 14 ע"י הרב יעקב ישראל סטל.

למשמרת לאו"ת לכל באי שער

בשער המהדורה השניה של ספר "שארית יעקב", דרושים מאת רבי יעקב ישראל אלגאזי, שנדפסה בליוורנו בשנת תק"ן (1790), מצאתי הערה עוקצנית בכתב-יד המתייחסת למו"ל הספר דוד לופיס. ההערה נכתבה בסמוך לשמו המופיע בשער:

"חזקת ע"ה [=עם הארץ] שאינו מוציא מידו דבר מתוקן וחוש ממה שנפל טעות רב בדפ הזה, זו רעה חולה כי המפתחות כולם מוטעים וילאה למצוא דבר".

אם הבנתי נכון, "בדפ הזה" - הכוונה: "בדפ[וס] הזה", ולא בדף השער, שהנו העתק מדוייק של נוסח שער המהדורה הקודמת (קושטא תקי"א) ואין בו טעות.

לא בדקתי אם מהדורה זו אכן מלאה בטעויות. העובדה שבסוף הספר מופיעה "התנצלות המגיה" אינה ראייה לכך שהספר משובש באופן יוצא-דופן, שכן היה זה נוהג נפוץ להוסיף "התנצלות" מעין זו, ואדרבה – המו"ל כותב שם כי יגע הרבה "להרים מכשול השגיאות אשר נפלו בדפוס הראשון".

אך בעניין השיבוש במפתחות צדק כותב ההערה, אם כי הדבר היה גלוי לכל, שכן המו"ל קדם והתנצל על כך בפתח הספר, ואף הציע פתרון מעשי לתיקון הבעיה.

מתברר שהמהדורה השניה נדפסה "דף על דף" כפי הראשונה, ומסיבה זו הועתקו גם המפתחות כפי שהם למהדורה זו, אלא שבמהדורה הראשונה חלה טעות בספירת העמודים, ולאחר עמוד י"ו (טז), קופצת הספירה מיד ל-כא. ומאחר שבמהדורה השניה ספירת העמודים כתיקונה, נוצר פער של ארבעה עמודים בציוני המפתחות (שאחרי עמוד טז). ייתכן שהדבר נתגלה למו"ל בשלבים מתקדמים של ההדפסה ואז היה כבר מאוחר מלתקן זאת. מכל מקום, הוא מציע למשתמש פתרון פשוט: להפחית בכל פעם ארבעה עמודים מהציון וכך להגיע למיקום הנכון.

מודעת זאת

למשמרת לאו"ת לכל באי שער המפתחות אתיא זכירה וזכירה שכלו וכלו לדפוס על דפי מרומי הנדפס בקושטאנדינא ומשנה ראשונה לא זזה ממקומה ויען וביען שהראשון מסודר כהלכתו מדף א' עד דף י"ו וקפץ ודלג והשמיט עד דף כ"א ונכ"ה לו ינכס ארבעה רעים אמנם ראה זה חדש חשבונו עולה יפה דין נרעה כל מבקש למצא הפתח מדף י"ו וסלחה יפסע ד' פסיעות לאחריו ושם עתה מבקש כגון אם הציון מורה דף כ"א הנה הוא לך דף י"ו ואם הוא דף כ"א שכתב לא יעל דרך זה הלוך ושוב:

מודעת זאת למשמרת לאו"ת לכל באי שער המפתחות אתיא זכירה וזכירה שעלו ובאו לדפוס על דפי מרומי הנדפס בקושטאנדינא ומשנה ראשונה לא זזה ממקומה ויען וביען שהראשון מסודר כהלכתו מדף א' עד דף י"ו וקפץ ודלג והשמיט עד דף כ"א ונכ"ה לו ינכס ארבעה רעים, אמנם ראה זה חדש חשבונו עולה יפה דין גרמא, כל מבקש למצא הפתח מדף י"ו והלאה יפסע ד' פסיעות לאחריו ושם ימצא מבוקשו, כגון אם הציון מורה דף כ"א הנה הוא לך דף י"ו, ואם הוא דף כ"ה הנה הוא כ"א, ועל דרך זה הלוך ושוב.

אחרי כל זה, יש לי תחושה שלכותב ההערה היה איזשהו "חשבון" עם המו"ל, ולכן כתב את מה שכתב⁴.

⁴ יש לי גם השערה בקשר לזהותו של הכותב, אך אין לי כל רצון להתעסק במריבה, למרות שהסתיימה מזמן ואפשר לתייג אותה כ"מחקר היסטורי".

האונייה של אניהו

כהשלמה למאמר "אונייה בחתימה" מנוטריקון מס' 13, אביא כאן טביעת חותם עברי מתקופת בית ראשון (המאה השמינית לפני הספירה) שהיה שייך לאדם בשם "אניהו בן מירב". בראש החותם גולפה אוניית-מפרש נאה, ומתחתיה, בכתב-עברי עתיק, הכיתוב: "לאניהו בן מירב".

נחמן אביגד, תיאר חותם זה במאמרו "האונייה של אניהו - חותם עברי המעוטר באניית-מפרש", (קדמוניות טז, 4, תשמ"ד). הוא משער כי השם "אניהו" (שלא מוזכר במקרא, אך נמצא בכתובת-קבורה שהתגלתה בהרי חברון) גזור מלשון "און" (כוח), אך מניח בצדק כי הסיבה שבעל החותם בחר באונייה בתור סמל, היא בשל דמיון שמו לאונייה.

לא ברור לי היכן נתגלה חותם זה והיכן הוא כיום. בהערה שהקדים למאמרו, מבהיר אביגד כי לא ראה את החותם המקורי, רק את צילום טביעתו, וכי החותם נמצא אצל "אספן פרטי בארצות-הברית שרכש אותו לפני שנים מספר בירושלים".

[האם החותם אינו נראה "מדי" טוב מכדי להיות אמיתי? אינני מבין בארכיאולוגיה. שמעתי שמועה עמומה שמדובר בזיוף. אודה למי שיברר לי עניין זה].

מכל מקום, "החברה הישראלית למדליות ומטבעות" טבעה מטבע מיוחד בשנת תשמ"ה (1985) לכבוד הממצא הזה (את ההסבר המלא ראו באתר החברה).

(תודה להרב יעקב ישראל סטל שהמציא לידי את המאמר בקדמוניות).

אשר בחר בנו מכל העמים הקדמונים

חוקר החסידות והביבליוגרף הנודע, ר' חיים ליברמן, מספר באחד ממאמריו, על שיטת הצנזורה הייחודית של יעקב טוגנהולד, מראשוני המשכילים בפולין, ששימש כצנזור הראשי לספרים עבריים בעיר ווארשא.

דרכי הצנזורה השגרתיות היו השמטה של מילים "בעייתיות" או החלפתן באחרות, אך יעקב טוגנהולד המציא שיטה משלו. במקום למחוק או להחליף את הנוסח החשוד, הוא נהג "להכשיר" אותו, באמצעות הערות שוליים המספקות הסבר "תקין פוליטית" לנוסח המקורי.

ר"ח ליברמן מביא כמה דוגמאות מ"ביאוריו" של טוגנהולד, מתוך הערות שהוסיף להגדה של פסח:

ל"אשר בחר בנו מכל עם" - הוסיף טוגנהולד הערה: "מלת עם, לשון, קאים רק על הלשונות והעמים הקדמונים אשר לא האמינו בבורא עולם".

ועוד:

בין ישראל לעמים - "היינו העמים הקדמונים שלא האמינו בבורא עולם".

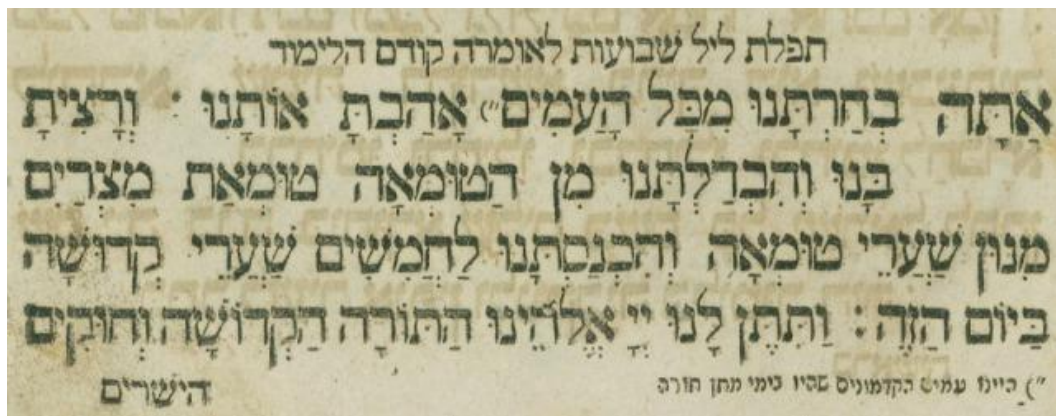
השתא עבדי - "היינו עבדים לקנינים הזמנים".

לשנה הבאה בני חורין - "חירות הנפש מהבלי העולם הזה".

שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו - "קאי על הדורות שחלפו ועברו כבר אבל בדורות הללו, בפרט בארצות איראפא חוסים אנחנו בצילם תחת צל מלכי חסד".

"מסופקני אמנם", כותב ר"ח ליברמן, "אם האמין בעצמו שבני-תורה ויודעי לשון הקודש יקבלו את פירושיו, אבל כלפי חוץ היה הכל כשר וישר" (אהל רח"ל ג', עמ' 642-645).

הנה דוגמה שמצאתי ב"תיקון ליל שבועות", שנדפס דווקא בזיטומיר ולא במקומו של טוגנהולד. אך כנראה שהטכניקה עברה גם למקומות אחרים באימפריה הצארית.

נזכיר כאן שיטה רווחת יותר אצל הצנזורים היהודים-רוסיים, והיא "תיקון" הטקסט באמצעות הוספת מילה. למשל, "הפקר בית דין הפקר" תוקן על ידי הוספת מילת העבר "היה": "הפקר בית דין היה הפקר".

באותה דרך, תוקן הנוסח ה"בעייתי" של "אתה בחרתנו מכל העמים" על ידי הוספת "הקדמונים" אחרי מילת "העמים". תיקון כזה מצוי בספרים רבים, ולעתים גם נשאר במהדורות חדשות שנדפסות בימינו (מחוסר שימת-לב או חוסר-ידע שמדובר בתיקון צנזורה).

הנה שתי דוגמאות:

תפלות ובקשות

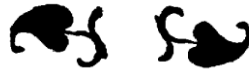
הכלה להחלל לעמים כלב נשכר ונדכה כועתק מחנל דבי אליהו ז"ל :

אבי שבשמים באהבתך שאהבת אותנו ובשמחתך ששמחת בנו הפרשת את עמך ישראל מתוך שבעים עמים הקדמונים , אבי שבשמים זכור את ברייתך אשר כרת עם הראשונים עם השלשה צדיקים אביהם יצחק ויעקב . אבי שבשמים זכור כמה עניים ואביונים שיש בהם

"אבי שבשמים... הפרשת את עמך ישראל מתוך שבעים עמים הקדמונים..."
מתוך תהלים עם פירוש השל"ה ומשפט צדק לרבי משה מזאלשין (וילנה תרפ"ט)

**לעמים) יתן צמהשבתו הודאה עלומה בשמחה רבה עד מאוד ע"ז שהבדיל אותנו מן העמים
הקדומים לחלקו ולגורלו הקדוש ויתן הודאה פרטי ג"כ על עלמו שברא אותו בגורלו הקדוש**

"יתן במחשבתו הודאה עצומה... ע"ז [=על זה] שהבדיל אותנו מן העמים הקדמונים..."
מתוך ספר "יסוד ושורש העבודה" (ווארשא תר"ן)

מכבר"ת (=מכתב בראשי תיבות)

לחכמי המזרח נודעה חיבה גדולה לכתיבה בראשי תיבות. כמות ה"נוטריקונים" שמצויה במכתב שגרתי של חכם מרוקאי או תוניסאי למשל, יכולה לעתים להפתיע את מי שלא מצוי ורגיל בכך.

להלן פתיחה למכתב דמיוני שכתבתי לשם השעשוע, ובו קיבצתי את ראשי התיבות הנפוצים לתוארי הכבוד אצל חכמי המזרח. למותר לציין, כי כל ראשי התיבות כאן מצויים בשימוש ולא המצאתי אותם, אלא שאינם נמצאים בכזה ריכוז במכתב אחד. מוגש לכם כתרגיל, נסו לפענח בכוחות עצמכם...

לכבוד החהש"ו הדה"מ חו"ב עזו"ר חק"ל ציס"ע סוע"ה הרה"ג מעו"מ נז"י ופארו בנש"ק
מזר"ק המאוה"ג מופה"ד ג"ע עט"ר נ"י פ"ה ע"ה מר דיינא ונחית לעו"ד ר"מ ור"מ ידי"ן ואו"ע
יוח"ו מני"ר כקש"ת רבי פלוני בכמהוה"ר אלמוני יזי"א ישצ"ו יחש"ל ובריא אולם ותנשא
מלכותו אנס"ו כיר"א.

הפענוח:

לכבוד החכם השלם והכולל, הדיין המצויין, חריף ובקי, עצום ורב, חסידא קדישא לישראל, צדיק יסוד
עולם, סיני ועוקר הרים, הרב הגדול מעוז ומגדול, נזר ישראל ופארו, בנן של קדושים, מזרע קודש,
המאור הגדול, מופת הדור, גאון עוזינו, עטרת ראשנו, נר ישראל, פטיש החזק, עמוד הימיני, מר
דיינא ונחית לעומקא דדינא, ריש מתא וריש מתיבתא, ידיד נפשי ואור עיני, יקר ונכבד חשוב ומעולה,
מר ניהו רבא, כבוד קדושת רבי פלוני בן כבוד מורנו ורבנו הרב רבי אלמוני, יראה זרע יאריך ימים
אמן, ישמרהו צור ויחייהו, יחי שמו לעד ובריא אולם ותנשא מלכותו, אמן נצח סלה ועד, כן יהי רצון
אמן.

ובצמוד לראשי התיבות:

לכבוד החהש"ו [=החכם השלם והכולל] הדה"מ [=הדיין המצויין] חו"ב [=חריף ובקי] עזו"ר [=עצום
ורב] חק"ל [=חסידא קדישא לישראל] ציס"ע [=צדיק יסוד עולם] סוע"ה [=סיני ועוקר הרים] הרה"ג
[=הרב הגדול] מעו"מ [=מעוז ומגדול] נז"י [=נזר ישראל] ופארו, בנש"ק [=בנן של קדושים] מזר"ק
[=מזרע קודש] המאוה"ג [=המאור הגדול] מופה"ד [=מופת הדור] ג"ע [=גאון עוזינו] עט"ר [=עטרת
ראשנו] נ"י [=נר ישראל] פ"ה [=פטיש החזק] ע"ה [=עמוד הימיני] מר דיינא ונחית לעו"ד [=לעומקא
דדינא] ר"מ [=ריש מתא] ור"מ [=וריש מתיבתא] ידי"ן [=ידיד נפשי] ואו"ע [=ואור עיני/ואוהבי עוז] יוח"ו
[=יקר ונכבד חשוב ומעולה] מני"ר [=מר ניהו רבא] כקש"ת [=כבוד קדושת] רבי פלוני בכמהוה"ר [=בן
כבוד מורנו ורבנו הרב רבי] אלמוני יזי"א [=יראה זרע יאריך ימים] ישצ"ו [=ישמרהו צור ויחייהו],
יחש"ל [=יחי שמו לעד] ובריא אולם ותנשא מלכותו אנס"ו [=אמן נצח סלה ועד], כיר"א [=כן יהי רצון
אמן].